

סג

ואף על פי כן אינו שטוח

העולם אולי הופך חם וצפוף, אבל בהחלט לא שטוח. למרות הגלובליזציה, למרות הטכנולוגיה ורשת האינטרנט, הפערים רק מתרחבים. הכלכלה הגלובלית הולידה עדי ענק שמניעות את הייצור והצריכה העולמיים. מיליוני בני אדם נעים בדגע זה מבזיהם אל ערים אלו, בניסיון נואש למצוא פרנסה. רובם יישארו בשכונות העוני ללא כל תקווה

שם את מזלם. התופעה הזו אפיינה את כל המאה ה־20 והגיעה לשיאה במעבר אל המאה ה־21.

בספרו "העולם הוא שטוח", טען טום פרידמן כי המהפכה הטכנולוגית שיטחה את מגרש המשחקים הכלכלי העולמי ואיפשרה למאות מיליוני אנשים נוספים להצטרף למעגל הייצור והצריכה. מהפכת העולם השטוח מבוססת על תקשורת מחשבים, רשת אינטרנט, מסחר מרחוק וכלכלה גלובלית חדשה, המאפשרת לתושבי כפר הודי קטן ומרוחק לייצר תוצרת מבוקשת ולמכור את כוח העבודה שלו בארצות־הברית או באירופה.

עולם שטוח, לפחות לכאורה, מאפשר לכל אחד, ללא הגבלות מרחק ומיקום, להצטרף לחגיגה העולמית. אין יתרון מהותי לצעיר המתגורר בשיקגו על זה המתגורר בכפר מרוחק בסין. אולי להיפך, עלות שכרו הנמוכה של הצעיר הסיני עלולה לגרום לאבטלה של הצעיר בשיקגו. כלכלת המידע והיווצרות חברה חדשה המכונה חברת הרשת, מאפשרות מרכזי ייצור רחוקים מהערים הגדולות, שיגרמו בטווח הארוך להקטנת התנועה אל הערים ולפריסת אוכלוסיית העולם על מרחבים גדולים יותר. פרידמן מדבר על מגרש משחקים עולמי שטוח, שבו כבר אין יתרון לקבוצה אחת נבחרת.

הניתוח שלו נשמע יפה והגייוני, אבל אני מנתח את הנתונים והתהליכים בצורה שונה ובמידה רבה הפוכה. בעולם אכן מתחולל שינוי מהפכני ומהותי, אבל העולם אינו נעשה באמת שטוח.

אני קורא למגרש המשחקים החדש "התרשתות מרוכזת". מדובר בשינוי גיאוגרפי ודמוגרפי, שבו מאוגדים ברשת אחת (וירטואלית ופיזית) הרבה יותר אנשים - אבל באותה רשת ממשיכים להתקיים מרכזי כוח מהותיים שממשיכים לשלוט, לכוון ולהפעיל את הרשת כולה. המבנה

■ בשנת 2008, לראשונה בתולדות המין האנושי, התגוררו מחצית מתושבי כדור הארץ בערים. במדינות המפותחות נרשם שיעור עיור ממוצע זה כבר בשנת 1953. במדינות הפחות מפותחות יגיעו אליו רק בשנת 2019, אבל המגמה ברורה: העולם נעשה עירוני ועיקר הגידול העירוני צפוי להתרחש במדינות המתפתחות. עד שנת 2050 עתידים להתווסף כשלושה מיליארד תושבים לערים במדינות המתפתחות (לעומת כ־200 מליון במדינות המפותחות). ההערכות מדברות על כחמישה מיליארד איש שיחיו בערים גדולות בשנת 2030.

מספר הערים בעולם גדל, אבל התופעה המרשימה היא היווצרות

"ערי העל". תושבי הכפרים, האזורים החקלאיים והפריפריות אינם

עוברים סתם כך אל עיר המחוז הקרובה, אלא נוטים לנדוד אל המרכז המסחרי, התרבותי והכלכלי של מדינותיהם. במהלך תהליך העיור מתרכזים המהגרים במספר מצומצם של ערים גדולות,

שהופכות לערי ענק המייצרות חלק גדול מהתוצר הלאומי.

מדובר בנדידת אוכלוסין בקנה־מידה עצום, שמשנה באורח דרמטי את המבנה החברתי ואת אורחות החיים, התא המשפחתי, הרגלי התעסוקה, הצריכה, החינוך ומעמד האישה. העיר הגדולה מציעה הבטחה והגשמת חלום - אפשרות של העלאת רמת החיים באמצעות הגדלת ההכנסה, הבטחת שירותי בריאות, חינוך ראוי לילדים והזדמנויות תרבותיות. התוצאה היא שמיליוני צעירים ברחבי העולם עוזבים את משפחותיהם ואת אורח החיים שאליו נולדו, יוצאים אל פרברי הערים הגדולות ומנסים

בניין קופן, סאן-פאולו, ברזיל / צילום: טוקה ויאירה Tuca Vieira

העולמי החדש אינו יוצר שוויון. לצד הגדלה משמעותית של המעמד הבינוני, הוא מעמיק את הפערים החברתיים-כלכליים ומייצר ריכוז חסר תקדים של עוני עירוני המשולב בשנאת הזר והשוננה. זהו תהליך של עיור מתגבר, שבמהלכו עובר העולם תהליך של חיבור ומגע מצד אחד, ותהליך של פיצול ומאבק בין כל השחקנים במרחב מצד שני.

לא שטוח – מרכז ומקוטב

תהליכי הגלובליזציה והחדשנות הטכנולוגית גרמו לעלייה מתמדת בפריור הניצור בעולם והובילו לניידות גלובלית של הון ועבודה ולשיטות ניהול גמישות. נתונים אלה איפשרו את ההכרזה על "מות הגיאוגרפיה". במציאות קרה בדיוק ההיפך. דו"ח הבנק העולמי משנת 2009 מראה כי הייצור הכלכלי מתרכז במספר מצומצם יחסית של ערים נבחרות בעולם. המהפכה הטכנולוגית והאינטגרציה הכלכלית קירבו ערים נבחרות אלה זו לזו, הן מקושרות היטב ביניהן, נמצאות במגע תמידי האחת עם חברותיה, אבל מרוחקות ולעיתים אף מנותקות מסביבתן הגיאוגרפית הקרובה. ערים אלו נמצאות בקוודקוד הפירמידה הכלכלית העולמית. הן מכונות "ערי עולם" ומתאפיינות בריכוזיות של פעילות כלכלית, של כוח עבודה מיומן, של מוקדי מידע ותקשורת, של פעילות תרבותית והשפעה על סדר היום הפוליטי העולמי. המגזין "פוריין פוליס" מגדיר ערים אלו כמנועי הצמיחה של מדינותיהן. בפועל, הן אלה שמניעות היום את הכלכלה העולמית. סיפור הגלובליזציה הוא במידה רבה סיפור התפתחות וצמיחתן של ערים אלו.

הדבר המרתק מבחינה גיאוגרפית היא הפריסה הסלקטיבית של "ערי העולם". הן ממוקמות בעיקר במערב ומזרח ארה"ב, במערב אירופה, ובדרום מזרח אסיה. בראש המערכת העירונית העולמית מצויה העיר ניו יורק ואחריה, לונדון, פריז, טוקיו. הונג קונג וסינגפור תופסות את המקום החמישי והשביעי. בייג'ינג ושנחאי את המקום ה-12 וה-20 ודובאי את המקום ה-27. אין "ערי עולם" בחלקים גדולים של העולם, ובכלל זה אין ערים כאלו במרכז ארה"ב, באמריקה הלטינית, באפריקה וברוסיה. במזרח התיכון למשל ניתן למצוא את תל-אביב, קהיר, איסטנבול ודובאי. ערי העולם הן מרכזי הכלכלה העולמיים החדשים. מולן (ולמעשה לצידן), גם בעולם שטוח, ממוחשב ומחובר לאינטרנט, מתקיימים חיים פריפריאליים של עוני, נחשלות ופיגור. הפערים לא רק שלא הצטמצמו, הם מתרחבים. התהליך שהתרחש, היווצרות "ערי על" ומציאות של קיטוב כלכלי מרחבי, עומד בסתירה מוחלטת לתיאוריית המודרניזציה ולתיזת ההתכנסות שרווחה משנות ה-70. תיאוריה זו, שקישרה בין מודרניזציה לעיור, טענה כי כל המדינות עתידות לעבור פחות או יותר את אותו רצף של שלבים במהלך התפתחותן ממשק מתפתח למפותח.

המודל תיאור השפעות חיוביות של העיר המרכזית על סביבותיה. מרכז עירוני המזין את הפריפריה הקרובה והרחוקה, מספק לה שוק למכירת הסחורות, מקומות עבודה ומרכז תרבותי. באמצעות רשת

מדורגת של ערים ורשת תחבורה יעילה, תתרחש התפשטות של שירותים ומסחר, במעגלים, מערי המרכז דרך הסביבה הקרובה אליהן, אל הפריפריות ועד לפאתי המדינה ולאזורי הספר שלה. המודל הבטיח יצירת איזון עדין של שיווי משקל וצמיחה בין כל האזורים.

נתונים המתפרסים על מאה שנה מראים את חולשת המודל. הפערים בין אזורים (מרכז ופריפריה) לא קטנו, אלא דווקא הלכו והעמיקו. גם הריכוזיות גדלה. הזליגה מהמרכז לפריפריות לא התרחשה. התפתחות כלכלית מואצת נרשמה רק באזורים הסמוכים למוקדי הצמיחה – האזורים המטרופוליניים הגדולים. במדינות המתפתחות התבטאה התוצאה בהיווצרות מספר קטן יחסית של ערים גדולות, שבהן מיוצר רוב התוצר הלאומי. חלקים אחרים של מדינות אלו נזנחו ונותרו מאחור.

התברר שלערים גדולות ומרכזיות יש יתרונות שלא ניתן לייצר להם תחליפים בפריפריה. בערים אלה יש ריכוז של הון אנושי, מוסדות להשכלה גבוהה, שירותים פיננסיים, שירותי בריאות ותשתיות פיזיות מפותחות. יתרון ראשוני זה הולך וגדל לאורך זמן וגורם למשיכת עוד השקעות ולכניסת כוח אדם איכותי. התוצאה היא מעגל קסמים שבו מי שיש לו מקבל עוד, ומי שאין לו נותר מאחור.

האם הטכנולוגיה המתקדמת וכלכלת הרשת ישנו את התמונה? הן אכן מאפשרות חליפין וצריכה כמעט ללא התחשבות במרחק. ניתן להזמין מוצרים, לשלוח רעיונות, לקרוא, לאבחן ולבצע חלקים של העבודה ללא התחשבות במיקום הגאוגרפי. אבל, וכאן ההפתעה הגדולה, מה שנכון לתחומי המסחר והצריכה ולתחומי ייצור מסוימים אינו נכון לתחום הייצור בכללותו. מסתבר שדווקא בעידן הגלובליזציה הפך הייצור למרוכז וממוקד יותר. הנטייה הכלכלית כיום מצביעה על התקבצות של מפעלים למספר מצומצם יחסית של ריכוזים. מתברר כי תהליך הייצור (בשונה מתהליך המסחר הבינלאומי) נזקק לתשתיות, הון אנושי, שירותים פיננסיים, אנרגיה, מרכזי שירות וגורמים נוספים המצויים במספר מצומצם של מקומות אסטרטגיים – בעיקר בערים גדולות. המרחק הגיאוגרפי מופיע לכן בשני אופנים שונים בתכלית: כמרחק יחסי הנמדד על-ידי היכולת להתקשר ולסחור (עולם כמעט פתוח ושטוח), וכמרחק אבסולוטי הנמדד על-ידי קרבה במטרים ובקילומטרים בין מרכזי הייצור והמשאבים הדרושים להם (עולם ממורכז והיררכי). התוצאה היא מרחב שטוח מבחינת תהליכי חליפין ומרחב היררכי מבחינת תהליך הייצור.

מהגרים אל העוני

התוצאה הבלתי נמנעת היא הגירה בהיקף נרחב מאזורי השוליים והפריפריות לעבר מוקדי הצמיחה ו"ערי העל". ההגירה מתנהלת ברמה עולמית ממדינות מתפתחות למפותחות, וברמת המדינה מאזורים נחשלים לאזורים מפותחים ולערים המרכזיות. במדינות הנמצאות בעיצומו של תהליך העיור – כמו סין, הודו ומדינות באפריקה שמדרום לסהרה – ההגירה היא מהכפר אל העיר. במדינות המפותחות – מאזורי

הזרים המועסקים בשכר נמוך. מדובר בעובדים המקובעים למקצוע אחד ונפלטים ממנו עם השתנות הטכנולוגיה והתמורות בתעסוקה. כך למשל חלק גדול מהעובדים התורכיים ברובע קרויצברג בברלין, שיובאו בשנות ה־60 כפועלים בענפי התעשייה מסורתית, הם מובטלים בעידן תעשיות ההיי־טק. הפערים אינם דבר חדש. מה שחדש הוא עוצמת הפערים וקצב התרחבותם.

כמה זיהום יוצרים 20 מיליון תושבי עיר?

הערים הופכות צפופות וקשות למחייה. תשתיות השירותים (כבישים, מים, ביוב) לא מסוגלות לספק את הדרישה הגוברת וקורטות. "ערי העל" החדשות סתומות תחבורתית, מזוהמות וצורכות אנרגיה מזהמת. כמויות הזבל שמייצרת "עיר על" מערבית הן מדהימות. בנוסף, מתרחבים גילויי האלימות והחיכוכים בין קבוצות תרבותיות. החיים בעיר הופכים קשים וכתוצאה מכך מעדיפים חלק מהעשירונים העליונים לעבור להתגורר בשולי הערים. גם מפעלי היי־טק ומרכזי קניות מעדיפים להתמקם בקרבת העיר ולא במרכזה.

כך נוצרת ישות חדשה - אזורים מטרופוליניים רחבי־ידיים, מעין גלקסיות המאגדות בתוכן מספר ערים מרכזיות. אזורים אלה מתפקדים כמערכת אחת, שמרכיביה קשורים זה בזה בקשרי מגורים, תעסוקה, צריכה, שירותים ותחבורה. בחירת מקום מגורים או מקום תעסוקה אינם נעשים יותר תוך התייחסות לאפשרויות הקיימות בעיר, אלא לאלה הקיימות במרחב המטרופוליני. המטרופולין הדיח את העיר כיחידה כלכלית, חברתית ותרבותית רלוונטית.

לכן, בהערכת הגדלים של היחידות העירוניות, מן הראוי לבחון את גודל האזור המטרופוליני ולא דווקא את גודל העיר. האזור המטרופוליני הגדול בעולם הוא זה של טוקיו המונה 32 מיליון תושבים. אחריו באים אזורי המטרופולין של סיאול ומקסיקו־סיטי עם קרוב ל־20 מיליון, במקום הרביעי והחמישי מצויים המטרופולין של העיר ניו־יורק ומומבאי עם קרוב ל־19 מיליון, ובמקום העשירי המטרופולין של שנחאי עם קרוב ל־17 מיליון תושבים. דיווחים שונים מלמדים כי חלק גדול מהמהגרים פונה כיום דווקא לפרברים שבהם מרוכזים מקומות התעסוקה הראשיים. בארה"ב הובילו תהליכים אלה לדעיכה של העיר המרכזית. באירופה, היה התהליך פחות חריף. בסין מוציאות הערים חלק מהפעילות לאזורים הכפריים הסמוכים או לערי המחוז. ערים מרכזיות בהודו מקימות בקרבת העיר הוותיקה עיר חדשה ובה מפעלים מתקדמים ומגורים ברמה גבוהה.

אזורי המטרופולין הם מוקד לפגיעה סביבתית עקיפה. ההגירה לעיר מלווה בעליית רמת החיים, הגוררת בעקבותיה עלייה ברמת הצריכה. אחת התמורות הבולטות המלווה את העלייה ברמת החיים היא הגידול בביקוש לחומרי גלם ולמזון במדינות מתפתחות. מדינות אלה שהיו בעבר יצואניות של חומרי גלם ומוצרים חקלאיים הן המייבאות הגדולות שלהם

"המבנה העולמי החדש אינו יוצר שוויון. לצד הגדלה משמעותית של המעמד הבינוני, הוא מעמיק את הפערים החברתיים־כלכליים ומייצר ריכוז חסר תקדים של עוני עירוני המשולב בשנאת הזר והשונה. זהו תהליך של עיור מותגבד, שבמהלכו עובר העולם תהליך של חיבור ומוגע מצד אחד ותהליך של פיצול ומאבק בין כל השחקנים במרחב מצד שני"

השוליים (ערי מחוז ויישובים כפריים) לעבר מוקדי הצמיחה - ערי העל. מהלך ההגירה העולמי יוצר מעמד בינוני חדש, שבמדינות כמו סין והודו מונה היום מאות מיליונים.

המעמד הבינוני החדש צורך רמת חיים "אמריקאית". לצד מרחבי עוני הצומחים בצמוד ובתוך הערים, נבנות כיום במדינות המתפתחות שכונות ענק בסגנון אמריקאי ואירופי. חלקן שכונות למעמד בינוני וחלק אחר למתעשרי הגלובליזציה. במאמר ב"וול סטריט ז'ורנל" מאוקטובר 2007 הופיע תיאור של שכונה חדשה בבייג'ינג: "שכונה שכל אחד מבתיה עולה חמישה מיליון דולר ומשתרע על 1,400 מטר, עם בתי פאר הדומים לטירות בצרפת, פסלי מלאכים בשערי הכניסה, נברשות קריסטל ומטבחים בסגנון מערבי".

לצד כל משפחה שמצליחה "להגיע", יש כמה משפחות שנכשלות. אלה ביצעו את המעבר לעיר ונשארו בשוליים. במדינות המתפתחות מתגורר חלק גדול מהמהגרים בסלמס, שכונות העוני. בערי אמריקה הלטינית, שבהן שיעורי העיור גבוהים, מרוכז רוב העוני בערים הגדולות. אחד הביטויים לעוני העירוני הן הפבלות, משכונות העוני שבשולי הערים ולעיתים אף במרכזן. במדינות אפריקה שמדרום לסהרה, העוני הוא עדיין תופעה כפרית, אך בשל ההגירה רחבת ההיקף לעיר הופך העוני אט־אט לתופעה עירונית. קרוב ל־70 אחוז מכלל האוכלוסייה העירונית בערים אלה מתגוררים במשכונות עוני. משכונות עוני בהיקף נרחב מצויים בהודו, ואילו בסין מתגוררים המהגרים בשכונות דלות שבשולי העיר.

התנאים הקשים אינם מרתיעים את המהגרים. אלה מרגישים שאם לא יגיעו לעיר הגדולה - לא ישרדו. מומבאי ודלהי קולטות מדי יום אלפי מהגרים. בערי המדינות המפותחות נוצרו ריכוזים גדולים של פועלים זרים. פועלים אלה מספקים את הביקוש לעובדים בענפים ובתעסוקות מסורתיות. התוצאות הן שוק עבודה מפוצל ופערים כלכליים בין העובדים בעלי השכר הגבוה בענפי הפיננסים וההיי־טק ובין העובדים

הנוצרים כתוצאה משימוש במכוניות ובדלק. הבניין עדיין בשלבי בנייה, והתושבים עצמם בונים אותו.

ניסיון מרתק אחר הוא העיר קוריטיבה בברזיל. בעיר זו נעשה ניסיון ליצור עיר קומפקטית עליידי יצירת חמש זרועות של מבנים רבי-קומות היוצאים ממרכז העיר החוצה. התנועה לאורך הצירים נעשית באמצעות תחבורה ציבורית יעילה חולה, ואילו במרכז מיועדות הדרכים להולכי רגל בלבד. בעיר נעשה ניסיון למחזר את כל האשפה ליצירת אנרגיה. למרות העניין הרב שעורר, הניסיון בקוריטיבה לא עלה יפה והעיר מוצפת כיום בכלי רכב פרטיים. בערים אחרות נעשה ניסיון דומה להגביל את כניסת כלי הרכב למרכז.

מיחזור מבנים ותיקים שהשימושים שהיו להם בעבר הסתיימו היא דרך אפשרית אחרת לעיבוי עירוני. אזורי המזח הישנים בשיקגו ובלונדון הפכו באורח זה לאזורי מגורים. תחנת כוח מדרום לנהר התמזה בלונדון הפכה למקום משכנו של מוזיאון טייט לאמנות מודרנית. פיתוח צמוד דופן (הרחבת העיר תוך היצמדות לשטח הבנוי הקיים), כפי שאומץ בתוכנית המתאר הארצית מס' 35 בישראל, הוא אמצעי חיוני להגבלת החילה העירונית ולחסימת יציאתם של תפקודים עירוניים לעבר השטחים הפתוחים.

המגמה בארץ כמו בעולם היא לנסות ולשפר את דרכי התחבורה בין העיר הגדולה והפריפריה. הרעיון הוא לא לפזר את המשאבים לכל השטח, כמו שחשבו בעבר, אלא לאפשר לפריפריות להגיע לעיר הגדולה לצרכי עבודה וצריכה. אפשרות נוחה כזו אמורה לצמצם את ממדי ההגירה אל העיר ולאפשר את פיתוח השוליים. בינתיים, למרות כל הניסיונות, נמשכת התנועה החד-כיוונית לערים.

הפער התרבותי

"ערי העל" לכשעצמן אינן הגורם למשבר האקלים והאקולוגיה בעולם. ניויורק פולטת יחסית פחות פחמן דו-חמצני מהממוצע האמריקאי. הערים הן רק חממה ובית גידול להתפשטות מהירה של תרבות צריכה ודרך חיים המחזקת את הפגיעה האקולוגית ואת תהליך ההתחממות העולמי. בנוסף, הערים, בשל אופיין ומורכבותן, מהוות מוקדי מתיחות חברתיים ותרבותיים שעלולים בעתיד - במיוחד בעידן של אסון אקולוגי עולמי המלווה משברים כלכליים ומתיחות בין מדינות ויבשות - להפוך לאזורי משבר.

בערים הגדולות במדינות המתפתחות נוצרו אזורי עוני העוטפים את העיר ולפעמים מצויים ממש בטבורה. אזורים אלה הם לעיתים קרובות מרחבים של אלימות, פשיעה ומחלות. חוסר ביטחון הופך למאפיין בולט של ערים באפריקה, בדרום-מזרח אסיה ובאמריקה הלטינית. אזורי משכנות עוני הופכים למוקדי מחאה והתקוממות נגד המשטר וכוחות הביטחון נמנעים מלפעול בהם. מול אזורים אלה הולכת ומסתגרת העיר המבוססת בשכונות מגודרות ונעולות

**"נוצרו ערים המכוננות 'ערי עולם'
המותאפיינות בריכוזיות של פעילות
כלכלית, כוח עבודה מיומן, מוקדי מידע
ותקשורות, פעילות תרבותית והשפעה על
סדר היום הפוליטי העולמי. ערים אלה
הן מרכזי הכלכלה העולמיים החדשים,
ומולם (ולמעשה לצידם), גם בעולם
שפות, ממוחשב ומחובר לאינטרנט,
מותקיימים חיים פריפריאליים של עוני,
נחשלות ופיגור. הפערים לא דק שלא
הצטמצמו, הם מותרחים"**

<< כיום. דגם הצריכה האמריקאי הפך למודל מנחה לבני המעמד הבינוני החדש בסין ובהודו. התוצאה היא לחץ עצום על המשאבים המתכלים, חומרי הגלם והשירותים. כדי לספק ביקושים אלה, מגדילה המדינה כולה את צריכת האנרגיה ואת פליטת גזי חממה לאטמוספירה. העיר גם פוגעת במרחב ההולך וגדל סביבה, משתלטת על שטחים ירוקים ומחסלת את המגוון הביולוגי הנחוץ להמשך קיומו של המין האנושי. את התוצאות חשים מיד כאשר נוסעים בכבישי הערים הגדולות בהודו או בסין. בערים רבות בסין לא ניתן לראות יותר שמיים כחולים או עצים. המחיר הבריאותי כבר מתדפק על דלתה של המדינה.

המודעות העולמית הגוברת למשבר הסביבתי והאקלימי שמאיים על עתיד העולם, יחד עם הרצון לשפר את איכות החיים בעיר, מחייבים את הערים הגדולות לפעולה. המטרה המרכזית היא הפחתת השימוש במכוניות, באנרגיה מזהמת ומעבר לבנייה ירוקה. לשם כך יש לייצר תחבורה ציבורית יעילה, להקטין את שטח פריסת העיר ולבנות בצפיפות גבוהה יותר מכפי שהיה נהוג בעבר. בערים רבות תיאטר בעתיד כניסת רכב פרטי למרכז. מגמת העבודה מהבית תתרחב ותקטין את התנועה מאזורי המגורים למרכז הייצור.

בנייה בצפיפות גבוהה אין פירושה בהכרח בנייה לגובה רב. ניתן להגדיל את הצפיפות עליידי הגדלה של אחוזי הבנייה בשטח נתון. דוגמה מרתקת לניסיון כזה היא עיר המודל, **ארקוסנקטי** באריוזונה שבארזה"ב, שעיצב האדריכל פאולו סולייירי. הפרויקט נועד לאכלס בבניין ענק אחד קהילה בת 5,000 נפשות. התנועה בעיר האנכית תיעשה באמצעות מעליות, מדרכות נעות, קרוניות חשמל, אופניים וברגל. בכך מקווים להפחית באופן משמעותי את הזיהום הסביבתי, בזבוז הזמן והמשאבים

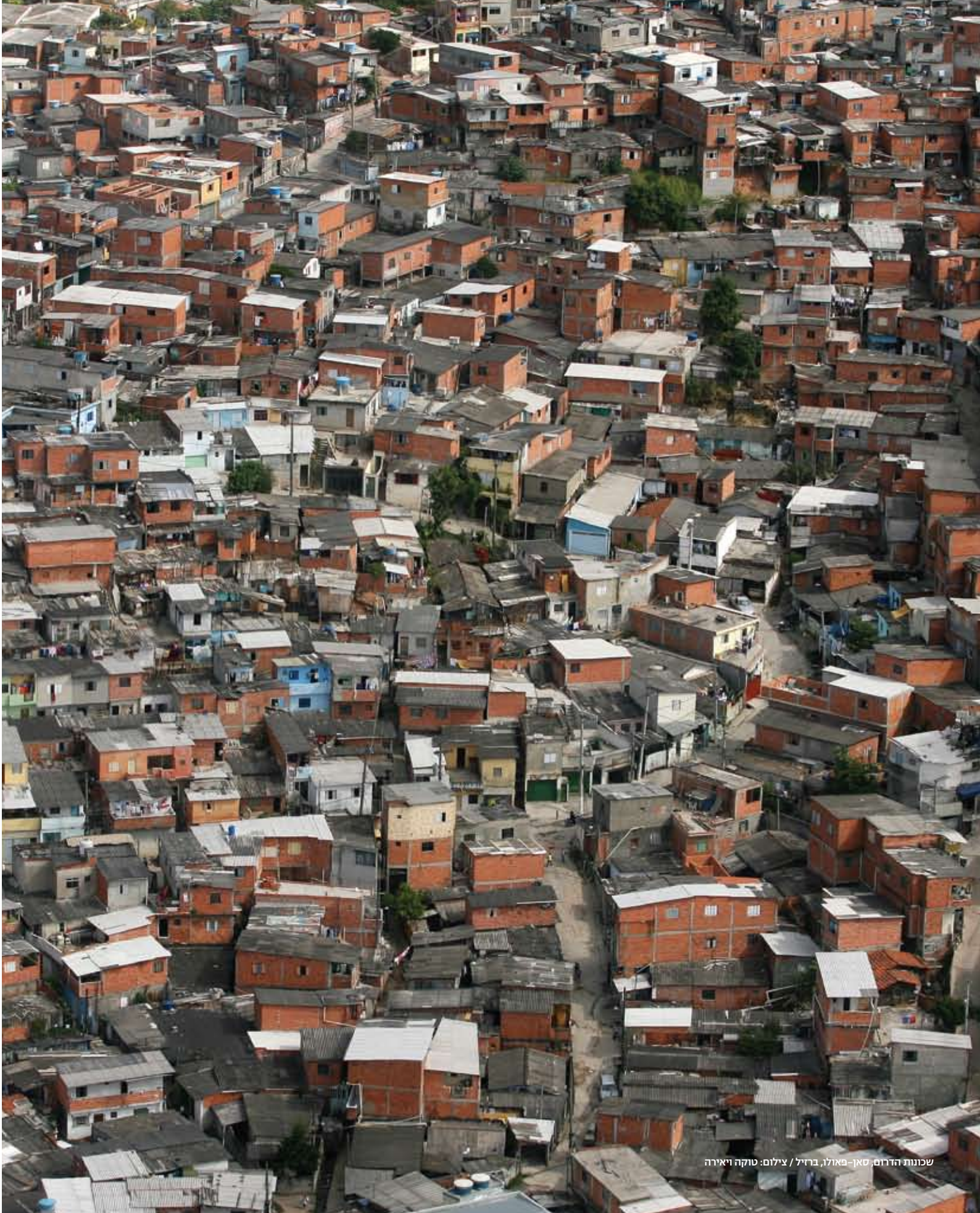
"מורומבי" - שכונת יוקרה הגובלת בשכונת העוני "פראיספוליס", סאן-פאולו, ברזיל / צילום: טוקה ויאירה Tuca Vieira

אקו מוצא קווים דומים בין העיר בת ימינו לערי ימי הביניים. אולם הגיוון אין פירושו בהכרח סובלנות ורב־תרבותיות. בערים רבות באירופה הולך ומחריף הקונפליקט בין המהגרים לוותיקים. הוותיקים רוצים לשמר את הזהות הלאומית ואילו המהגרים שהשתקעו בעיר תובעים זכויות אזרח. במיוחד מתחדד העימות בין ותיקים למהגרים בערים גדולות ומעורבות. הוויכוח מעורר דיון בסוגיות של לאומיות, אזרחות ורב־תרבותיות. מדינת הלאום האירופית מתמודדת עם דילמה קשה. כדי לשמור על רמת החיים היא נזקקת למהגרים ולכוח העבודה הזר והזול. מצד שני, התושבים הוותיקים רוצים לשמור על הזהות והתרבות הלאומית. התלות והניכור מגבירים את שנאת הזר ואת האלמנטים הגזעניים והלאומניים.

בעיית ההיקלטות של המהגרים בחברה החדשה בולטת במיוחד בקרב בני הדור השני. אלה מוצאים עצמם נופלים בין הכסאות: מארץ המוצא כבר ניתקו, אך בארץ היעד טרם נקלטו באופן מלא. וכך, על אף שלמדו את השפה <<

או ברבעים חדשים המוקמים במרחק מהעיר. ברבעים אלה, בתי המגורים הם ברמה גבוהה וכך גם התשתיות הפיזיות. המרכז המסחרי של העיר מודרני ומפותח ומשמש כמרכז קניות, תיירות וצריכה, שבו מתגודדים צעירים מצליחים. בין שני העולמות שורר נתק מוחלט. כמו בסרט "מטרופוליס" של פריץ לאנג, העיר העליונה מנוכרת ואדישה לעיר התחתונה שבה שולטים העונו והמצוקה.

הפרדה חברתית־מרחבית מתגלה גם במדינות המפותחות, במיוחד בערים שהיו בעבר מרכזים של אימפריות. התפוררות האימפריה הביאה בעקבותיה לגל הגירה מהקולוניות לשעבר אל מה שהיה בעבר המרכז האימפריאלי. הודים, פקיסטנים ובנגלים נודדים לערי אנגליה, אינדונזים לערי הולנד, צפון־אפריקאים לערי צרפת, פועלים תורכים לערי גרמניה. בעקבות ההגירה השתנה המרקם החברתי והמרחבי של העיר. העיר הפכה למעין קולאז' תרבותי, שבו ניתן לעבור מעולם אחד למשנהו על פני מרחק קצר. סלמן רושדי מכנה זאת "טרופיקליזציה של לונדון". אומברטו

שעמדו במרכז הדיון העירוני בשנות ה־70 כמו עוני, חלוקה מחדש, צדק חברתי וסיוע לחלשים נדחקו מהמפה הפיזית-עירונית. מדיניות כזו מחלישה את הלגיטימציה השלטונית. התוצאה היא חוסר אמון במערכת ושיעורי השתתפות פוחתים בבחירות העירוניות.

חלק מהציבור נסוג מהמערכת הממוסדת, שהתגלתה כחלולה וכנתונה להשפעה מרחיקת לכת של בעלי הון, והחל להתארגן לפעילות חברתית הנותנת משקל גם לבעיות מוסריות וחברתיות. במרבית הערים בעולם פועלים היום ארגונים חברתיים-עירוניים וארגונים סביבתיים, שמעלים על סדר היום סוגיות הקשורות בצדק חברתי, צדק מגדרי, צדק סביבתי וצדק אקולוגי. ארגונים אלה נאבקים בצריכה לא מוגבלת, במותגים, בחברות ענק ובכלכלה גלובאלית הפוגעת קשות בסביבה והפועלת באמצעות ניצול ודיכוי.

זה מול זה עומדים עיקרון החירות והשוק החופשי לעומת עיקרון השוויון ושותפות גורל קהילתית. זהו בסיסו של הוויכוח בין האמונה ביד הנעלמה המסדרת של השוק לזו הקוראת להתערבות המדינה בחלוקת המשאבים. בחלק גדול מהערים בעולם מפתחים כיום דגמים חדשים של דמוקרטיה שיתופית המושתתת על קיום דיאלוג בין נציגי הקבוצות והקהילות לממסד הרשמי. הדבר בא לידי ביטוי בהתארגנויות א־הוק של ועידות אזרחים ובדגמים ממוסדים של האצלת סמכויות ושיתוף הציבור. ההישגים בינתיים לא רבים, אך הם מסייעים להפגת המתח. תופעות אלו מתרחשות ב"ערי העל" המערביות. בערי הענק של המדינות המפותחות נמשכים בינתיים הגדלת הפערים, הקיטוב, הניתוק וחוסר האונים של מהגרי העבודה החדשים.

גם בתקופת המהפכה התעשייתית באירופה הוביל תהליך העיור להרס חברות מסורתיות, להצטופפות, לזיהום אוויר ולפגיעה בבריאות התושבים. אולם הפגיעה היתה לזמן קצר, ובהמשך, היא זו שהבטיחה את הפיתוח והשגשוג. יש הטוענים כי זה בדיוק מה שקורה כיום במדינות המתפתחות, ולכן תשלום המחיר הנוכחי הוא בלתי נמנע.

איני חושב כך. היקפי העיור הפעם שונים, הלחץ על משאבי כדור הארץ גבוה, הפערים החברתיים-כלכליים מעמיקים. אם תימשך המגמה הקיימת, הפגיעה בסביבה ובחברה תגדל עד כדי איום על המין האנושי. הפיתרון נמצא בלקיחת אחריות ציבורית. במילים אחרות, בהתערבות ממשלתית שמטרתה תיקון תהליך העיור, ריסונו והכוונתו. ■

mshasson@gmail.com

<< והם מדברים בניב מקומי, הם טובלים מתחושה חזקה של ניכור, הדרה וקיפוח. צעירים אלה, במיוחד המוסלמים, הם כר נוח לפעילות פוליטית של גורמים איסלאמיים רדיקלים. אין פלא שדו"ח הסנאט האמריקאי על אירועי ה־11 בספטמבר מציין דווקא את ריכוזי המהגרים בערי אירופה כמוקד להתארגנות איסלאמית קיצונית ומסוכנת.

שוק חופשי או עיקרון השוויון?

מדינת הרווחה הקלאסית דאגה לפריפריות. באמצעות תכנון, מיסוי והעברת משאבים נשמר איזון מסוים בין המרכזים לפריפריה. עם כל הביקורת על ה"אליטיזם" שאפיין בעבר תכנון ציבורי-ממשלתי, במיוחד בישראל, יש לזכור כי תכנון זה התמקד באנשים קשיייום ופעל לאספקת דיור, להשוואת תנאי המחיה ולפיזור הפיתוח והמשאבים על פני כל המרחב.

המדיניות הזו עברה מן העולם. הפוליטיקה והתכנון הולכים היום בעקבות הכסף - המשקיעים מתרכזים בקבוצות החזקות. כיום, היעד המרכזי של הערים הגדולות הוא למשוך השקעות וקבוצות יצרניות העשויות לתרום לפיתוח העיר. ספרו של ריצ'רד פלורידה על **הערים והמעמד היצירתי** הפך לאייקון פולחני, שרבים מקובעי המדיניות והחוקרים אימצו לחיקם. עלי פי פלורידה, לא הפירמות הן אלה שמושכות את האנשים המשכילים והיצירתיים, אלא ההיפך: אופי האנשים והמקום הוא זה שמושך את הפירמות. הפירמות מתקבצות על־מנת ליהנות מקרבה אל אנשים בעלי כישורנות - המעמד היצירתי

בראש המעמד היצירתי עומדים מדענים, מהנדסים, פרופסורים באוניברסיטאות, משוררים, סופרים, אמנים, בדרנים, שחקנים, מעצבים, ארכיטקטים, עיתונאים ומעצבי דעת קהל המייצרים רעיונות, מוצרים ושירותים חדשים היכולים להימכר בערך מוסף גבוה. מה שמושך אנשים יצירתיים הם מקומות המתאפיינים בסובלנות, בגיוון ובפתיחות. ולכן, תרבות העיר היא גורם המשיכה העיקרי. המסקנה הנובעת מכך היא, כי יש ליצור **מקומות מושכים** מבחינה תרבותית, היכולים להיענות לצרכים של בני המעמד היצירתי.

ואכן תהליכי העיור המתנהלים תוך כדי שיתוף פעולה בין הון פרטי לציבורי ממוקדים בקבוצות החזקות, במעמד היצירתי, במרכז העירוני ובמרחב הציבורי.

הקבוצות החלשות - הצעירים, הנשים שאינן עובדות, המובטלים - הודרו מהשיח הציבורי. הדבר נכון במיוחד במדינות שהיו בעבר בעלות משטר קומוניסטי, כמו סין, ומדינות במזרח אירופה. נושא העוני, הצדק החברתי והחלוקה מחדש של משאבים נדחקו מסדר היום.

ההטייה לכיוון השוק היא תכונה משותפת לחלק גדול מהערים בעולם, להוציא כמה יוצאים מן הכלל בסקנדינביה ובהולנד. נושאים